

A person with short dark hair, seen from behind, wearing a dark and light vertically striped long-sleeved shirt. They are sitting on a wooden surface, looking out over a vast, flat, open landscape under a pale sky. In the distance, there are some low, simple buildings. The overall mood is contemplative and somber.

De nacht
die mijn leven
voorgoed
veranderde

LODY VAN DE KAMP

VERDRONGEN

Goed, Mirjam, ik ga jou mijn verhaal vertellen. Maar je weet wat je te wachten staat. Daarom hing jij een paar dagen geleden ook aan de telefoon. ‘Opa, ik kom naar Europa; volgende week ben ik bij jou in Antwerpen. Ga je het doen?’ Ik wist wat ik moest gaan doen en heb ja gezegd. Jouw stem haperde, mijn stem ook.

Ja, mijn kind, ik ga het doen. Jij, mijn kleindochter, bent degene met wie ik mijn verhaal ga delen. Je hebt jouw moeder en jouw oma in New York vaak gevraagd waarom opa Kasriël de hele familie ineens heeft achtergelaten en is teruggekeerd naar Europa, waar hij oorspronkelijk vandaan kwam. Jouw moeder kon je na al die jaren nog steeds geen antwoord geven op die vraag, en jouw oma wilde dat waarschijnlijk niet. Je knikt en glimlacht.

Jouw oma en jouw moeder zouden mij nooit kunnen begrijpen. Ik kon het ze ook niet uitleggen. Ik verzucht wel eens dat onze lieve G'd niet ooit één wereld heeft geschapen. Het waren er twee: een voor de mensheid en een voor Kasriël. Twee werelden die soms haaks op elkaar staan.

Ik laat jou als enige van de familie toe in mijn belevenissen. Ik ga jou het verhaal vertellen van de man die tegenover jou zit. Jouw opa Kasriël, de hoofdrolspeler, die er over een paar jaar niet meer zal zijn.

Dank je wel dat je mij opbelde. Dank je, Mirjam. Ja, ik moet jou dankzeggen. Door dat ene belletje gaan de gebeurtenissen nu niet vergeten worden. Toen jij zei dat je vanuit Amerika helemaal naar Antwerpen wilde komen om naar mijn levensverhaal te luisteren, voelde ik mij ineens zielsgelukkig.

Sorry, lieverd. Eventjes... Ja, het gaat wel. Dank je. Nee, ik zet het glas wel hier op tafel. Ik denk dat mijn jaren de tranen wat makkelijker tevoorschijn toveren.

Kijk, Mirjam, zie je die kindertjes daar op de hoek? Gewone jochies, met hun keppeltjes, de *tsietsies*¹ uit hun broek, hun *peijes* langs de oren. Onschuldig Antwerps Joods grut, spelend op straat. Ondanks dat je deze stad niet kent, is dit normaal voor jou. Zo ken jij de Joodse wereld van Brooklyn en Manhattan immers ook.

Ook voor mij was dit ooit de gewoonste zaak van de wereld, maar dan in het Poolse Grybow. Met mijn broertje Smulik en mijn vriendjes speelde ik op het pleintje of we baanden ons een weg door het hoge riet aan de oever van de Biala. Vaak liepen Smulik en ik hand in hand over de paardenmarkt om te vragen of we de paarden wortels mochten voeren of een ritje konden maken op een van die beesten.

De beelden van wat daarna allemaal kwam, spoken door mijn hoofd en verwoesten op sommige momenten de wil om verder te leven. En toch leef ik door. Waarom? Ik begrijp het zelf niet, maar ik leef door. Misschien denk jij straks ook wel: dit is te veel

1 Achter in dit boek is een woordenlijst opgenomen.

voor één mens, te veel om te dragen. Maar er is in elk geval één mens die weet dat dit mogelijk is. Dat ben ik, Kasriël Rakowitz, jouw opa.

Jij wilt mijn verhaal horen. Ik zie dat je er klaar voor bent. Dat zie ik niet alleen aan het schrift dat voor je op tafel ligt, maar ook je ogen zeggen dat je niet langer wilt wachten.

Laten we dan maar beginnen bij mijn vroegste herinneringen aan ons thuis in Polen, daar in Grybow. Daarvan zijn er nog maar weinig over.

+ + +

Op mijn derde verjaardag zit ik, de kleine Kasriël, midden in de kamer op een hoge kruk. De hele familie staat om mij heen. In beide handen heb ik door mijn moeder zelfgebakken *kichelech*. Verrukkelijk zijn ze. Vreemd eigenlijk, ondanks dat ik heel veel ben vergeten, proef ik die *kichelech* nog wel.

Nog één keer wordt een borstel door mijn woeste blonde krullen gehaald.

Dan komt de rebbe binnen, de rabbijn die voor mijn vader alles betekende. Hij is als geestelijk leider de eerste die de schaar in mijn krullen zet. Daarna komen de anderen aan de beurt: vader zelf, mijn ooms, de buurmannen, mijn oudere broer Lipman en nog wat mensen. Ik zet een keel op, maar die hardos gaat eraf. Ik krijg een kaalgeschoren kopje, peijes naast mijn oren en een *kaskettel* op mijn hoofd. Nu ben ik immers een grote jongen. Na een flinke wasbeurt

wikkelt vader mij in zijn *talles* en draagt me in zijn sterke armen door de regen de straat over voor mijn eerste *Toiro*-les in het *cheider*.

Van wat er de volgende tien jaren tot het grote kwaad begon met mij gebeurde, weet ik niet veel meer. Alsof ik die tijd verdrongen heb door alles wat daarna kwam. Heldere beelden van thuis en school en van het spelen op straat met mijn vriendjes ontbreken. Slechts af en toe komt een herinnering terug. Vaag zie ik de scheve, doorgezakte boekenplanken bij ons thuis, het grote ledikant waar ik met Smulik en mijn oudere broer Lipman in sliep, moeder die samen met andere vrouwen de was deed bij de pomp, en mijn twee zusjes Rochel en Breine, die met moeder naar de markt gingen om eieren of vis te kopen.

Op een dag had Smulik twee stoelen naar buiten gesleept. Van de vette karpers die moeder op de markt had gekocht legde hij er een op de stoelen en zo moest het een kraampje voorstellen. Rochel had haastig een doek om haar hoofd gebonden en een dubbelgevouwen schort voorgedaan. Ze stond achter de stoelen vervaarlijk met een groot mes te zwaaien. '*Ich bin Keile, di fish froi*, ik ben Keile, de visvrouw! *Koif frische karp bei mir*, koop verse karp bij mij. *Der kopf iz frei*, de kop krijg je gratis!'

Voor de stoelen stond Breine met een tasje in haar handen, als koopster van de vis. Maar op dat moment kwam de echte Keile langs met haar mand vol vis. Met twee grote stappen stond ze naast de namaakkraam en gaf mijn zussen een fikse draai om hun

oren. Terwijl de twee blèrend naar binnen vluchtten, bracht ik vlug het gevaarlijke mes in veiligheid, en natuurlijk de karper.

Smulik en ik speelden eigenlijk altijd buiten, zelfs als het regende. Heerlijk vonden we dat stampen in de plassen, vies worden tot onze navel. Later zou die bra-nie verdwijnen, maar die regendagen en onze regen-avonturen waren altijd rijke momenten. De straten waren stil, alle kinderen speelden binnen. Maar Smulik en ik hadden een regendans bedacht. Dan stampen we met z'n tweeën door de straten van Grybow en moesten we alle plassen raken en alle droge plekken ontwijken. Als een van ons onder een boom door liep en daardoor minder nat werd, moest hij tien keer hard in een plas springen. Ondertussen zongen we liedjes. Soms waren het liedjes die we op school hadden geleerd, maar veel liedjes bedachten we zelf. We bleven ze eindeloos herhalen, totdat we op een volgende regendag weer een nieuw wijsje hadden bedacht. Aan het eind van de middag kwamen we uitgeput en vies thuis, maar zolang we niet waren schoongeschrobd door moeder bleven we zingen.

Op andere dagen gingen Smulik en ik in het moeras buiten de stad spelen. Op een middag had Smulik daar een wilde gans gevangen. Samen sleepten we het spartelende dier naar huis en we parkeerden het beest op de keukentafel. 'Mama, roep Reb Itzele, de *sjoichet!*' Maar Reb Itzele werd niet geroepen. Mama greep de arme vogel onder haar vleugels en zette haar op de stoep. Zo gauw de gans de vrijheid voelde, sloeg ze haar vlerken uit en verdween ze weer in de

richting van het moeras. De keuken lag vol met witte en grijze veren.

+ + +

Hoe het er thuis uitzag? Hoe het op school in de klas ging? Welke spelletjes we deden? Je kijkt me vragend aan, denkt dat ik dat allemaal nog weet. Maar het Grybow van vóór de oorlog is door alles wat er is gebeurd een gesloten boek geworden. Ik weet het gewoon niet meer. Zelfs de gezichten van moeder, mijn oudste broer en mijn zusjes ben ik kwijtgeraakt. Alleen de gezichten van vader en Smulik staan mij nog helder voor de geest, wat niet vreemd is, want wij drieën hebben onze tijd in de kampen samen doorgebracht. Mijn vader-van-vroeger was een heel grote man met grote, warme vaderhanden. Een man die altijd kaarsrecht liep. Smuliks ogen schitterden altijd, van onschuld en van pret. Dat weet ik nog. Daarna veranderen hun gezichten, worden het maskers, blikken van ín de oorlog, niet van vóór de oorlog.

RADELOOS

Door het open dakraam kijk ik naar de vliegtuigen die laag over het getto scheren. Zo gauw ze uit het zicht zijn verdwenen en ik de explosies hoor van de bommen die ze op de fabrieken aan de overkant van de rivier laten vallen, duik ik naar beneden en trek het raam met een klap achter me dicht.

Zwarte rookwolken verduisteren de hemel. De wind blaast onophoudelijk een scherpe brandlucht over het getto, en de stank van verschroeid vlees hangt in de smalle straten. In de avond vang ik de berichten op over hoeveel gettobewoners, die in de steengroeve in de buurt van het bombardement aan het werk waren gezet, die dag zouden zijn omgekomen.

+ + +

Mirjam, zullen we eerst thee drinken? Ik moet even op gang komen, merk ik; de verhalen in mijn hoofd buitelen over elkaar heen. Soms heb je even pauze nodig in het leven. Ik moet weer even afstand nemen van het verhaal. We zijn nog niet zo lang bezig en ik heb nog helemaal niet zoveel verteld, maar het praten rakelt alles weer op. Daar heb ik tijd voor nodig; ik hoop dat je het begrijpt. Het doet me in elk geval

goed dat je geen haast maakt, gewoon luistert. Ja, de kopjes staan daar. Ik denk dat de fluitketel nog wel op het gasfornuis staat, anders heb ik die gisteren in het kastje erboven gezet. Wil jij eigenlijk suiker in je thee? Want volgens mij is dat op – het spijt me.

+ + +

Zo, waar was ik gebleven? Het getto, ja. De gettomuur sluit ons af van de rest van de stad. Vanachter deze metershoge en ondoordringbare afscheiding komt alle ellende razendsnel op ons af. Vanaf het begin dat we daar wonen bepaalt de ramspoed ons dagelijks bestaan. Eerst zijn het de vliegtuigen die me bang maken, dan is het moeder die me moedeloos maakt als ze met tranen in haar ogen twee dunne plakjes grauw en klef brood in kleine stukjes verdeelt zodat we die dag allemaal tenminste iets in onze maag krijgen.

En dan, op een avond, raak ik door de rebbe in paniek. Hij zit bij ons thuis aan tafel te praten met vader. Plotseling hoor ik de rebbe snikken. 'Woss wird sein? Wat gaat er gebeuren? Alleen Hij, de *Tatte im himmel*, de Vader in de hemel, weet het.' Ik ben van streek en barst zelf ook in tranen uit. De rebbe die altijd alles weet, die altijd elke vraag van vader kan beantwoorden en voor ieder probleem van wie dan ook in de *sjoel* een oplossing heeft – weet zelfs hij nu niet hoe het verder moet? Wat er thuis ook is, bij het minste of geringste wordt geroepen: 'Eerst weten wat de rebbe ervan vindt.' En nu verzucht diezelfde wijze

rebbe: 'Woss wird sein?' Als deze vrome man, deze geleerde rebbet, het ook al niet meer snapt, wie dan nog wel? Hoe kan ik G'd dan nog begrijpen? Waarom is het geloof dan nog nodig?

Mijn vader legt zijn ene arm om mijn schouders en veegt met de mouw van zijn andere arm mijn tranen af, maar het voelt alsof niemand mij nog troosten kan.

ONMACHT

Het is pikdonker in het getto: de sterren laten zich niet zien en de maan heeft zich verborgen. Dicht tegen elkaar schuifelen we langs de muur, de rebbe in het midden, vader aan de ene en ik aan de andere kant. Hopelijk komen we zo laat op de avond geen Duitse soldaten meer tegen. 's Avonds neemt vader Lipman of mij wel vaker mee voor een wandeling met de rebbe. Smulik ligt tegen die tijd altijd al in bed.

'Nu wonen we nog met ons allen thuis en is de rebbe er ook nog. Maar je ziet het, Kasriël, elke dag worden meer mensen uit hun huizen gehaald. Zolang wij nog samen bij de rebbe kunnen zijn, moeten we dit vooral blijven doen.'

Vlak voor onze voeten springen enkele ratten weg. We staan stil. Midden op straat ligt een lichaam. Een kinderlijfje. Vader knielt neer en raakt het lichaam-pje aan, maar schudt zijn hoofd. 'Nee, dood.'

Het hoofd van de rebbe gaat langzaam heen en weer. Hij drukt zijn wandelstok in mijn hand en steekt zijn beide armen omhoog. 'Heilige Tatte im himmel.' Alweer stromen er tranen over zijn wangen. 'Wat doet U uw kinderen aan? Ja, wij zondigen, wij doen dingen verkeerd. Maar is het dan zó erg dat ook onze jongsten smekend om een stuk brood op straat moeten omkomen? Zijn wij dan nog kwaadwilliger dan

tweeduizend jaar geleden, toen wij door uw hand werden omgebracht in het oude Jeruzalem?’ De rebbe doet geen moeite om tot bedaren te komen. ‘Hebben wij dan echt niets beters verdiend dan vernietigd te worden door onze vervolgers? Waar is uw *rachamim*, uw barmhartigheid ten opzichte van de armen, de weduwen en wezen gebleven?’

De rebbe houdt abrupt zijn mond. Zijn schouders schokken als hij zijn stok terugpakt en zwiingend lopen we verder. Ik voel het fundament onder me schudden.

Ja, Mirjam, kun je het je voorstellen? Als de rebbe al zo radeloos lijkt, wanneer hij al vindt dat de Eeuwige geen medelijden meer toont, waar moet ik mij dan nog aan vastklampen?

Op één middag waren er een keer drieënvijftig begrafenissen. Het aantal weet ik nog precies. Allemaal slachtoffers van weer een nieuw bombardement op de fabrieken. Karren vol lijken komen over de brug door de poort het getto binnen. Samen met een handjevol bewoners volg ik de wagens naar de begraafplaats. Niemand zegt een woord. Vanachter de struiken zie ik hoe de lichamen in één grote kuil naast elkaar worden gelegd. Doodgravers vullen het graf tot de rand. Dan worden nauwelijks hoorbaar de woorden van het gebed voor de doden gemurmeld. ‘*Jiskaddal wejisj-kaddasj shemei rabbo*, geroemd en geheiligd is zijn grote naam. Hij zal vrede geven aan ons en aan heel Israël.’

Ik draai me om en ren zo hard mogelijk naar huis.

In *De nacht die mijn leven voorgoed veranderde* gaat de Joodse Kasriël met zijn kleindochter Mirjam in gesprek over zijn verleden. Zijn verhaal begint in Polen, waar hij als kleine jongen met zijn familie wordt opgepakt. Het lukt hem om getto's en concentratiekampen te overleven en voor zijn broertje te zorgen, maar daarvoor betaalt hij een hoge prijs. Na de oorlog vertrekt hij naar Amerika en verbreekt alle banden met zijn verleden. Als hij jaren later terugkeert naar Europa, praat hij voor het eerst in zijn leven over het afschuwelijke geheim dat hem al die tijd heeft verteerd.

Een liefdevol geschreven, aangrijpende novelle over een jongen die na de oorlog verder moet met een levenslang trauma, gebaseerd op een waargebeurd verhaal.

Lody B. van de Kamp is rabbijn, publicist en columnist. Hij schreef onder meer de romans *Weeskinderen* (2006), *Oorlogstranen* (2008), *Alleen* (2010), *De Joodse slaaf* (2014) en *Sara, het meisje dat op transport ging* (2016).

Brancheorganisatie voor het
Christelijke Boeken- en Muziekvak

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

NUR 301

